

Telematiiese onderrig en teologiese opleiding: blikpunte op moontlike probleme¹

Gerda de Villiers
Christo Lombaard
(Universiteit van Pretoria)

ABSTRACT

Telematic teaching and theological education: viewpoints on possible problems

The new medium of the internet offers possibilities for teaching Theology unforeseen by previous generations of theological scholars. In this paper, the authors explore some difficulties inherent in such theological “education”. Seven issues are identified and briefly discussed, relating each to the matter of theological training by means of the internet: critical, insightful reading of information on the internet; breadth rather than depth of content; the matter of space and context; the ideology of almost unlimited student numbers taught by a small group of lecturers; the problem of miscommunication; the social dimensions to learning; the use of an “all-rounder” versus a team of different experts.

1 INLEIDING: DIE “IT-TEOLOGIE”-BRUG

‘n Sleutelwoord in hedendaagse onderrig, op skool en op universiteit, is *rekenaargeletterdheid*. Trouens, *rekenaargeletterdheid* is byna ‘n toelatingsvereiste vir tersiêre onderrig: sonder ‘n rekenaar kan studente nie werkstukke voltooi of navorsing doen nie. By sommige universiteite reeds word ‘n graad nie toegestaan aan ‘n student wat nie weet hoe ‘n rekenaar werk of hoe om dit te gebruik nie. Tans is universiteite nog tegemoetkomeend en help “rekenaarkundig-agtergeblewenes” om die nuutste tegnologie te bemeester; al hoe meer hoërskole het rekenaarsentra waar leerders verpligte modules moet voltooi, al is rekenaarstudie nie hulle vakkeuse vir matriek nie. Binne die nabye toekoms gaan *rekenaargeletterdheid* die reël wees, en nie die uitsondering nie. Dit geld die ganse opvoedkundige spektrum, waarby opleiding in die Teologie ingereken is.

¹ Hierdie artikel is gebaseer op ‘n referaat gelewer tydens die kongres van die Southern African Society for Biblical and Religious Studies, 10 September 2002, te Stellenbosch.

Die vraag moet egter gevra word: hoekom is rekenaars so belangrik? Hoe het dit gebeur dat ons so afhanklik daarvan geword het? Waar kom ons verwondering en obsessie met rekenaars vandaan? 'n Mens gebruik immers nie iets net omdat dit beskikbaar is nie, daar moet 'n mate van begeerlikheid of noodsaaklikheid ook aan verbonde wees. Idees of drome, en die ontdekkings wat sulke drome moontlik maak, vind nie in 'n lugleegte plaas nie. Alles wat gebeur, vind plaas binne 'n bepaalde histories-kulturele ruimte, en weerspieël daarom tot 'n groot mate die denke en behoeftes van bepaalde gemeenskappe (Wertheim 2000:19). Dus kan 'n mens vra: wat het in die samelewing gebeur dat rekenaars en die kuberruimte so 'n belangrike en begeerlike rol in mense se lewens – ook hul persoonlike lewens - begin speel het?

Wertheim (2000:16) maak die interessante stelling dat die kuberruimte in die populêre kultuur eintlik maar 'n tegnologiese substituut word vir die Christelike idee van die hemel. Daarby aansluitend, toon Amerika – maar 'n mens kan grotendeels dieselfde sê van Suid Afrika – merkwaardige ooreenkomste met die laaste jare van die Romeinse Ryk. Kenmerkend hierby is die disintegrasie van 'n sterk gesentraliseerde regering, sosiale strukture wat verbrokkel, 'n ekonomiese krisis, en politieke onstabieleit. Te midde van maatskaplike krisis en turbulensie, soek al hoe meer mense na mistiese en mitiese godsdienstige vorms om nuwe vastigheid, struktuur en leiding in hul lewens te kry (Wertheim 2000:20). Dit was so in antieke Rome, en dit is ook waar van vandag as 'n mens kyk na, onder andere, die baie nuwe charismatiese bewegings en ook die toename in die populariteit van die sogenaamde *geestelike lektuur*. Net soos die laat-Romeine, soek ons samelewing ook na nuwe sin en betekenis.

Tussen die hemel en die kuberruim is inderdaad merkwaardige ooreenkomste aan te toon:

- In wese is die Christendom 'n *demokratiese godsdiens*, dit wil sê, oop vir almal wat in Christus glo. In die formatiewe jare van die Christendom het veral vroue die godsdiens aangehang, omdat Judaïsme en ander sektore van die samelewing hulle uitgesluit het (Wertheim 2000:23). Die Christendom het redding vir almal verkondig, ongeag geslag, ras of nasionaliteit. Die einde van die pad van volharding in die geloof is die hemel, waar daar geen hartseer gaan wees nie; waar niemand eensaam, alleen en verstote sal wees nie;

waar die siel van die verganklikheid van die liggaam bevry sal wees om vir ewig te lewe.

- Net so is die kuberruimte ook potensieel oop vir almal, ongeag geslag, kleur of nasionaliteit. Mense van al die nasies kan vryelik en na willekeur meng en kommunikeer. Vooroordeel wat aan uiterlike voorkoms gekoppel word, val weg – agter die skerm sien niemand jou soos jy is nie. Aanlyn-kommunikasie is primêr tekstueel – ‘n mens is dus verlos van die ewige druk om goed te lyk (Wertheim 2000:23).

Hieruit alreeds kan iets van die begeerlikheid van die kuberruimte verstaan word. Die vraag is egter of dié relatief nuwe utopiese ruimte goedsikks aanvaar kan word soos dit is. Moet dit nie krities geëvalueer word nie, veral in ag genome die gebruiksmoontlikheid wat die Internet bied vir teologiese opleiding?

2 KRITIESE EVALUERING

Die wêreld van die internet en die kuberruimte open moontlikhede, ook opvoedkundige moontlikhede vir die Teologie, wat tot in die onlangse verlede blote fantasie was. Dié wêreld is egter nie sonder probleme nie. Liefde vir tegnologie kan blind wees (Graham 1999:40). Mense raak werklik verlief op iets wat nuut en briljant is, raak meegesleur deur ‘n tegnologiese vloed van kennis en ontdekking, sonder om rasioneel die waardes en gevolge daarvan te oorweeg. Agre (1999:37-41) praat in hierdie verband van “incoherent enthusiasms”. Soos met enige wonderlike nuwe ontdekking – dink maar aan die konsep van die *atoom* – is daar sprake van ‘n nuwe bron van mag, maar ook van vernietiging: laasgenoemde vorm deel van gevolge op ‘n ontdekking waarmee nie rekening gehou word nie, bloot omdat die toekoms onvoorspelbaar is (Graham 1999:39; Le Roux 1997:91-93). Benewens die byna hemelse van onbeperkte kommunikasie met enigeen, enige tyd, wat die Internet bied, is daar egter ook die hel van kinderpornografie en rassistiese kletskamers, waarin gevoelens van haat voorkeur kry. Dus, die ontwikkeling van tegnologie het ernstige implikasies, sowel positief as negatief. In hierdie verband is dit belangrik om te onderskei tussen iets wat bloot begeerlik is, en iets wat werklik die moeite werd is. Iets wat die moeite werd is, is iets wat ook van die wêreld ‘n beter plek maak (Graham 1999:55). Dit geld ook vir die internet.

Twee uiterstes word onder gelowiges gevind in hulle reaksie op 'n nuwe medium: óf byna totaal onkritiese aanvaarding van die medium, óf totale verwerping daarvan (vgl Lombaard 1999:30; Forrester 1993:67). "In the case of the internet, both trends seem to be the case again" (Lochhead 1997:1). So byvoorbeeld is Dr David Hope, Anglikaanse aartsbiskop van York in die Verenigde Koninkryk; geheel negatief teenoor die internet², terwyl ander hierdie medium weer met volle oorgawe aangryp as 'n instrument vir evangelisasie (vgl bv Balmer 2001:48-56). Beide hierdie eensydige benaderings gaan mank aan oorwoë evaluering van die aard van die internet en die moontlikhede wat dit bied. 'n Mens behoort te waak teen die twee uiterstes van 'n blinde aanbidding van die tegnologie, of 'n fobie vir alles wat nuut is.

Die rekenaar en die internet is hîér; ons kan dit nie misken nie. Wat nodig is, is om krities na te dink oor die voor- en nadele van hierdie medium, ook soos wat beide hierdie werklikhede inspeel op Teologieopleiding via die internet. Daarom bied ons in wat volg kortliks 'n besinning rondom sewe probleme of gevare wat die internet inhou, spesifiek soos dit van toepassing kom as onderrigmedium vir Teologie.

2.1 Die onewenheid van ver(web)werfde kennis

Die spreekwoord lui: kennis is mag. Informasie en mag gaan hand aan hand, en ons lewe in 'n tegnologiese wêreld wat die hoogste prioriteit stel op die verwerwing van meer en meer kennis (Romm 1997:25). Wat onderrig betref, lyk veral die skynbare moontlikheid om onbeperkte kennis deur die internet te bekom, aanloklik. Daar is soekenjins en webwerwe wat informasie oor alles en nog wat kan verskaf, deurdat 'n belangstellende bloot met die muis kliek. Ook op akademiese gebied is dit die geval: daagliks vind 'n mens meer internettoeganklike biblioteke, databasisse, vaktydskrifte en ander inligtingsbronne. Metafisies gestel: "alwetenheid" is 'n fantasie wat werklikheid word (Wertheim 2000:27). In hierdie verband is dit egter belangrik om daarop te let dat nie alle webwerwe ewe akademies/wetenskaplik toerekenbaar is nie. Trouens, informasie wat deur middel van die internet bekom word, kan gewoon verkeerd en misleidend wees. 'n Student wat min of niks van 'n onderwerp weet, het geen benul hoe om - akademies gesproke - die kaf van die koring te skei nie. In die

2 *Conservatism* 2000 - kyk <http://www.churchnet.org.uk/news/files4/news310.html>.

beoordeling van inligting rondom byvoorbeeld ‘n gegewe dogmatologiese kwessie, sal ‘n eerstejaarstudent in die Teologie nog nie voldoende toegerus wees om die geldigheid van verskillend gesigspunte grondig te weeg nie. Die eerste probleem wat ons hier aandui, kan dus genoem word die onewenheid van die kwaliteit van die magdom inligting beskikbaar op die internet. Die toerusting al dan nie van die leser van hierdie webblaai staan in direkte relasie tot hierdie probleempunt.

2.2 Die verleiding van die oppervlakkige lees van ver(web)werfde kennis

‘n Tweede probleem is geleë binne ‘n webwerf self: dit is die skakels wat tussen verskillende webblaai bestaan, bekend as *hyperlinks*, waarvan die een interessanter as die ander lyk. Die probleem met hierdie skakels is “that they disrupt the easy flow of a text or webpage to force viewers into an awareness of the constructed quality of webpages; they send the viewer elsewhere” (Shields 2000:145). Met ander woorde, ‘n mens lees omtrent nooit iets op ‘n webblad deeglik nie, want kort-kort word jou aandag afgelei na iets wat interessanter lyk – al is dit nie. Dit wat ons onder die begrippe “close reading” en “kritiese lees” verstaan, vind op hierdie manier dikwels nie plaas nie, want ‘n mens is die hele tyd aan’t beweeg tussen webblaai. Dit staan teenoor die vooropgestelde idee met telematiese onderrig in die Teologie, naamlik om juis die *teologie* te *bestudeer*, en nie die *internet* net te *belees* nie. Jans (2001) maak in hierdie verband ‘n geldige pedagogiese opmerking: “To simply ‘have information [from the internet] at one’s disposal’ without some involvement in its retrieval and/or processing does not lead to insight”. Die internet is wel ‘n hulpbron, maar is geen waarborg vir kwaliteit onderrig nie.

2.3 Ruimte: die “final frontier”?

Dikwels word in nadenke rondom telematiese onderrig uitgewys dat die universiteit met die opkoms van die nuwe medium, die internet, sy denke oor onderrig en oor die betekenis van student-wees moet verander (vgl Le Roux 1997:88-91; kyk ook Lombaard 2003:52-55). Tersière onderrig kan veral baat by die moontlikheid van *virtuele* universiteite. Dit beteken, as één moontlikheid, dat tradisionele lesings vervang word met aanlyn, lesing-gebaseerde leerdoelstellings (Reeves 2002:2-3). In die mees uitgebreide toepassing hiervan, woon studente nooit klasse by nie, maar studeer hulle waar en wanneer hulle wil, soos hulle wil. Die vraag is egter:

wat is die implikasies hiervan? Kan kweekskoolopleiding geheel-internetmatig, geheel ongebonde aan tyd en plek hanteer word?

‘n Mite wat omtrent “virtuele onderrig” voorgehou word, is dat tegnologie oor plek triomfeer. Dit behels naamlik dat mense nie plekgebonde of gelokaliseer hoef te wees om te ontmoet nie (Mosco 2000:38). Die werklikheid is egter dat geografie nie bloot in kilometers en afstand bereken word nie: geografie het te make met ‘n werklike plek, en plekke word geassosieer met eienskappe wat deur individue en kulture as belangrik geag word (vgl Mosco 2000:40). Verder het geografie ook nie slegs te make met materiële en fisiese ruimte nie; dit beslaan ook simboliese, sosiale en kulturele aspekte. Gemeenskappe kom tot stand, eerstens, omdat mense naby aan mekaar bly, maar dan ook omdat hulle (later) ‘n kulturele en simboliese identiteit verwerf. Gemeenskappe word dus nie slegs geografies aan mekaar gebind nie, maar ook kultureel.

Hoe hierdie verskillende aspekte van geografiese identiteit binne internet-konteks die onderrigproses beïnvloed of selfs bepaal, is nog eens nagevors nie. Hierdie is ‘n onsekerheid waaroor waarskynlik slegs met dure ondervinding klaarheid verkry sal word. Die “bepaalde histories-kulturele ruimte”, hierbo aangeraak, waarbinne die internet aan gewildheid gewen het, vind dus hier ‘n snypunt met die kontekstualiteit - welke belang eensins meer ontkenbaar is nie! - van Teologie-beoefening en Teologie-opleiding. Ruimtes - virtueel en teologies - het ‘n kruispunt. Hierdie kruispunt het direkte opvoedkundige implikasies. Om dit te ontken, sou die gevaar van onkritiese, onnadenkende omgang met die internet-medium as onderrig-medium vir die Teologie inhou.

2.4 Hoe meer e-studente, hoe minder e-dosente?

Veral in kontekste waar internet-gebaseerde onderrig gelykgestel word aan massiewe toename in studentegetalle, sonder ‘n parallelle toename in onderrigpersoneel, ontstaan vrae rondom die moontlikheid, en wenslikheid, om oor groot afstande heen duisende studente vanuit die ingeperkte ruimte van die dosent(e) se studeerkamer te onderrig. Hierdie onderrig sou dan geskied bloot deur middel van webblaai en e-posboodskappe. Wanneer word dié proses te gesigloos, te identiteitloos vir die betrokke partye, sodat hulle hulself sielkundig en/of fisies daaraan onttrek? Op watter punt word die seminariumgedagte, so belangrik by die vorming van studente in die Teologie, geheel agterweë gelaat? Die gevaarpunt hier is dus dat die skynbaar ekonomies-aantreklike getalleverhouding van dosent tot student

wat die internet bied, eerstens die onderrigproses, en tweedens die teologiese vormingsproses kan veroppervlakkig en/of vernietig.

2.5 Mis/verstand

‘n Vyfde gevaarmoontlikheid behels verbandhoudende praktiese kwessies. Selfs tussen mense wat mekaar goed ken, vind misverstande met byvoorbeeld e-posboodskappe makliker plaas as wat die geval is met aangesig-tot-aangesig-kommunikasie (Young 2002). Hoeveel te meer is sodanige gevare dus as die persone betrokke vreemdelinge vir mekaar is?

Indien die interkulturele kommunikasieveranderlikes inherent aan byvoorbeeld transkontinentale elektroniese skrywes ook in berekening gebring word, vergroot die potensiaal tot misverstand dramaties. Die parallelle opvoedkundige stelling van hierdie probleem is: gaan dit in onderrig slegs om die verskaffing van informasie? Ons het reeds hierbo geargumenteer dat dit duidelik nie die geval is nie. Hierdie vrae word des te meer akuut as dit kom by teologiese opleiding, waar persoonsvorming met die oog op - onder andere - predikantswerk plaasvind, en by dikwels filosofies-gekleurde of -georiënteerde onderwerpe, waar debat binne klein-groepsverband bykans onontbeerlik vir intellektuele groei is.

2.6 Betekenisvorming by die student as sosiale proses

Om ‘n sesde gevaarmoontlikheid vanuit die oogpunt van die student te beredeneer: dit word naamlik lank reeds aanvaar dat onderrig nie bloot die waarneming van kennis behels nie. Kennis word geïnternaliseer slegs as studente aktief deelneem – dit wil sê as hulle op ‘n interaktiewe manier optimaal by die leerproses betrokke is. Hierdie manier van betekenisvorming kan op heel natuurlike wyses plaasvind in tradisionele onderwys-situasies. Mense word op naamlik dié manier die geleentheid gegun om kognitief en persoonlik betrokke te wees by wat hulle bestudeer, veral deur sake krities te bevraagteken (Romm 1997:27). Hieruit volg die konstruering van betekenis.

Meer nog: onderrig behels ook nie slegs interaktiewe deelname nie, maar steun tot ‘n groot mate ook op interpersoonlike verhoudinge: dosent en student, en student en student. Die kwaliteit van hierdie verhoudinge beïnvloed die kwaliteit van die onderrig (Reeves 2002:3). ‘n Wesenlike vraag vir telematiese onderrig bly dus: is daar werklik ‘n plaasvervanger vir die verhouding tussen ‘n dosent wat omgee vir sy/haar student, wat hom/haar aanmoedig en prys, soms tereg wys, raad gee, en dies meer?

Spiritualiteitsvorming dra binne die konteks van teologiese opleiding verdere belang, op 'n manier wat in geen ander onderrigveld gelyksoortige eise stel as binne die Teologie nie. Ten spyte van talle voorspellings dat die tradisionele rol van die dosent in die era van telematiese onderrig sal verdwyn (vgl Reeves 2002:3), bly sosiale interaksie vir seminarieopleiding onontbeerlik (vgl Le Roux 1997:96). Dit sluit aan by probleme wat reeds hierbo geïdentifiseer is: "The importance of face-to-face contacts and of informal networks whose contacts are based partly on and certainly facilitated by geographical propinquity" word nie in berekening gebring deur diegene wat eensydig oor hierdie sake nadink nie (Mosco 2000:39).

Sekere aspekte van die meer tradisionele onderrigmetodiek kan natuurlik elektronies gedupliseer word. Suksesvolle telematiese onderrig kan dus ook, minstens in 'n sekere mate, interaktief en interpersoonlik wees (vgl Britz 2002). Studente kan hul dosent sien en hoor en in gesprek met hom/haar kan tree, en ook aanlyn met mekaar kommunikeer. Ervaring het egter geleer dat binne e-leersisteme die vele menslike en tegnologiese struikelblokke sodanige interaksie nog nie tot volle reg laat kom nie.

2.7 'n Span spesialiste benodig

Noodsaaklik vir elektronies-gemedieerde onderrig is uitmuntende persoonlike tegnologiese ondersteuning aan die dosent - iets wat in plaaslike telematiese programme dikwels nog ontbreek. Dit is presies hier waar 'n laaste gevaarfaktor identifiseerbaar is. Sonder die nodige ondersteuning, kan inter-net-gebaseerde kursusse nie funksioneer nie. Naas 'n vakspecialis - wat binne die veld van die Teologie byvoorbeeld 'n Ou-Testamentikus kan wees - is ook rekenaar tegnisi nodig om suksesvol telematiese kursusse aan te bied. Die internet-webblaai en ander sagte- én hardeware moet voortdurend in stand gehou word, en verg tegniese kennis en vaardighede (vgl Ford & Dixon 1996 vir 'n oorsig hiervan). Hierdie vaardighede is dikwels van heel uiteenlopende aard, sodat meer as een tegniese personeel lid dikwels benodig word. Eweneens moet kursusinhoude aangepas word om die nuutste navorsing te inkorporeer, wat nie net eenmalige akademiese inset impliseer nie, maar volgehoue spesialis-betrokkenheid by die vakgebied verg. Verder mag die rol van onderwyskundige spesialiste, 'n derde deel van 'n span van kundiges wat sinvolle telematiese onderrig moontlik maak, ook nie oor die hoof gesien word nie.

Die tendens binne plaaslike Teologie-opleidingsinstansies tans is om hierdie rolle so ver moontlik binne één persoon te verenig. Dit kan egter net tot 'n beperkte mate volvoer word. Vakkundiges wat internasionaal kompetend in hulle spesialisveld aktief is, kan gewoon nie by die rekenaar-tegniese vaardighede wat ewe snel ontwikkel, byhou nie. Dieselfde geld onderwyskundige ontwikkelinge. Spesialisering op een van hierdie drie aspekte impliseer byna vanselfsprekend dat diepgang in die ander vereiste kundighede ingeboet word. Die maniere om hierdie ongewenste kundigheidstekorte te voorkom, is eerstens deur gebruik te maak van 'n onderrigspan (bestaande uit Teologie-vakspesialiste, rekenartegnici en onderwyskundiges), en tweedens deur noue samewerking tussen hierdie gespesialiseerde persone te verseker, met die oog op voldoende insig in die ander gebiede.

2.8 Samevatting

Om bostaande sewe gevare of probleme saam te vat:

Informasie wat deur die internet bekom word, moet krities hanteer word. 'n Mate van vooraf-insig is nodig om inligting vanuit hierdie bron werklik sinvol te kan hanteer.

Om van webbladsy tot webbladsy oor te skakel, en om eenvoudig heen en terug te "swerf", dra niks by tot die verwerwing van sinvolle, geïntegreerde kennis nie.

Teologie word kontekstueel beoefen en bestudeer. Die internet kan egter die indruk skep dat konteksloosheid iets natuurliks is.

Die internet bied nie die voorheen-aanvaarde moontlikheid tot bykans onbeperkte studentegetalle met 'n heel beperkte dosentekorps nie.

Die internet as kommunikasiemedium is nie so duidelik, funksioneel en veelsydig dat dit moeiteloos onderrig bewerkstellig nie.

Die sosiale dimensies verbonde aan die leerproses kan net tot 'n sekere mate elektronies nageboots word.

Die sinvolste benadering tot doeltreffende internet-gebaseerde onderrig is 'n spanbenadering.

Al hierdie veranderlikes is van toepassing op enige vakgebied waarvoor leermeesters belangstellendes wil onderrig. Teologiese opleiding stel egter, soos telkens aangedui, weens sy eie aard sy eie vereistes in hierdie

verband. Indien hierdie eiesoortige vereistes nie sensitief hanteer word nie, sal nóg die Teologie nóg die akademiese besigwees daarmee sinvol bedien word.

3 SLOT

Teologie en inligtingstechnologie het met die eerste oogopslag nie veel om mekaar te bied nie. Met Teologie wat al beskryf is as ‘n kombinasie van vertikale kommunikasie en horisontale kommunikasie, en met inligting-oordrag tussen die spinneweb van gekoppelde rekenaars (Kraft 1999:382-388) wat na verwys word as “virtuele kommunikasie”, is verskillende dimensies hier ter sprake. Tog toon artikels in die populêre media oor die kerk en verwante sake (bv Biersdorfer 2002; Vergano 2002) en ook refleksies in die populêre-godsdienstige media (bv Kellner 2001:33-40; Balmer 2001:48-56; Winner 2001:66; *Technologies for Worship Magazine*³) dat die internet en die Teologie mekaar wel vind (kyk ook Hammerman 2000). Verder ook bestaan daar op kerklike terrein verskillende vlakke waarop Teologie – weliswaar nie in oort akademiese formaat nie – en internet oorvleuel: vanaf internet-gebaseerde gemeentes⁴ tot dagstukkies wat per e-pos aan intekenare verskaf word (Le Roux 2002a & 2002b) tot refleksie oor teologie en internet in kerklike blaaië (bv Bruyns 2001:7; Lombaard 1999:8), om maar ‘n paar moontlikhede te noem.

Die akademiese literatuur wat die “IT-Teologie”-brug oorsteek, is egter nog beperk. Dit beslaan meestal nog “akademiese e-reisberigte” (Lombaard 2003:44), dit wil sê artikels wat beskikbare bronne vir ‘n betrokke teologiese veld lys en bespreek (bv. McGrath 1999:175-177; Lubetski 2000:144-146; Papavoine & Brinkman 2000: 221-237; Lewis 2000: 490-496; Sarot, Scott & Wisse 2000:48-63), en etiese besinnings van wisselende standaard, meestal sonder ‘n eksplisiet-teologiese vertrekpunt, dikwels sonder enige uitgespelde filosofiese onderbou (vgl Floridi 1999:33–52; Floridi & Sanders 2001:55-66; Lombaard 2003:44-49; Forester & Morrison 1994; Oz 1994; Langford 1995; Holmner 1999). Interessant is die belangstelling, altyd godsdienstverwant, in eksistensiële – en identiteitsvrae wat die internet na vore roep (bv Lochhead 1997; Žižek

3 Kyk <http://www.tfwm.com/twm/index.html> .

4 Kyk bv. <http://www.cyberchurch.co.za/index.htm> ; <http://www.frazeron-line.tv/>, en in Afrikaans <http://www.onsdorp.com/> [kyk onder “Kerkplein”] en <http://www.kerk.co.za/> .

2000/01:8; Žižek 1999:102-124; Van Niekerk 2001:1-15; heel krities: Church of England Board of Social Responsibility 2000).

Dit is sodanige vrae, wat saamhang met die praktiese moontlikhede en probleme van telematiese onderrig, wat nog fundamenteel deurdink moet word. Wat hier aangebied word, is maar enkele perspektiewe, om 'n Teologies-opvoedkundige taal te help vind waarmee die internet, onderrig en vakdissiplines binne die Teologie geanaliseer kan word.

Literatuurverwysings

- Agre, P E 1999. The Distances of Education, *Academe* 85(5), 37-41 (also: <<http://dliis.gseis.ucla.edu/people/pagre/academe.html>>, 6 July 2002).
- Balmer, R 2001. The wireless Gospel, *Christianity Today* 45(3), 48-56.
- Biersdorfer, J D 2002. Religion finds technology. *The New York Times*, 16 May 2002 / <http://www.nytimes.com/2002/05/16/technology/circuits/16CHUR.html>
- Britz, J J 2002. Telematic education: the death of distance or the death of the lecturer? Paper read at the Education Forum, University of Pretoria, 16 August 2002.
- Bruyns, N 2001. Cyber church: It need not be all Greek to you, *The Southern Cross* 4194 (March 4), 7.
- Church of England Board of Social Responsibility, 2000. *Cybernaughts awake!* Oxford: Church House Publishing.
- Floridi, L 1999. Information ethics: On the philosophical foundation of computer ethics, *Ethics and Information Technology* 1(1), 33-52.
- Floridi, L & Sanders, J W 2001. Artificial evil and the foundation of computer ethics, *Ethics and Information Technology* 3(1), 55-66.
- Ford, A & Dixon, T 1996². *Spinning the web*. London: International Thomson Computer Press.
- Forester, T & Morrison, P 1994. *Computer Ethics. Cautionary tales and ethical dilemmas in computing*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Forrester, D B 1993. The media and theology: some reflections. In: Arthur, C (ed) *Religion and the media. An introductory reader*. Cardiff: University of Wales Press, 67-78.
- Graham, G 1999. *The Internet. A philosophical inquiry*. London: Routledge.
- Hammerman, J 2000. *The lordismyshepherd.com. Seeking God in cyberspace*. Deerfield Beach, Florida, USA: Simcha Press.
- Holmner, M A 1999. *Internet ethics with specific reference to electronic mail*, unpublished Masters of Information Science thesis. Pretoria: University of Pretoria

- Jans, J 2001. Dealing with Virtual Janus. Some cornerstones for the teaching of computer ethics at school. Paper read at the FINE2001 conference, Hiroshima, February 27 & 28, 2001. / http://www.fine.lett.hiroshima-u.ac.jp/fine2001/jans_e.html
- Kellner, M A 2001. Is God.com dead? *Christianity Today* 45(3), 33-40
- Kraft, R 1999. Ecumenism and the Internet. In: Lombaard, C (ed), *Essays and exercises in ecumenism*. Pietermaritzburg: Cluster Publications, 379-392.
- Langford, D 1995. *Practical computer ethics*. London: McGraw-Hill Book Company.
- Le Roux, J 1997. Teologiese opleiding en die toekoms. *Acta Theologica* 17(2), 87-102.
- , 2002a. *God keer alles om, 2: Ek sal 'n muur van vuur rondom die stad wees, my magtige teenwoordigheid sal binne-in hom wees (Sag 2:5)*. NG Gemeente Harmonie E-pos dagstukkiediens; 15 Oktober 2002.
- , 2002b. *God keer alles om, 3: Hierdie man is soos 'n stuk hout wat uit die vuur gered is (Sag 3:2)*. NG Gemeente Harmonie E-pos dagstukkiediens; 16 Oktober 2002.
- Lewis, J 2000. Teaching, technology and transformation. Thinking through distance education methodology, *Evangelical Mission Quarterly* 36(4), 490-496.
- Lochhead, D 1997. *Shifting realities. Information technology and the church* (Risk Book Series) Geneva: WCC Publications.
- Lombaard, C 1999. Kerk en media: Theologia internetum?“, *Die Kerkbode* 162(5), 8.
- , 1999. ‘n Woord vir ons wêreld: Kontekstuele prediking met behulp van kommentaarjoernalistiek. In: C Lombaard (red) “...in die wêreld...”. *Vyf bydraes tot kontekstuele prediking*. Johannesburg: Lewende Woorde (Departement Griekse & Latynse Studies, Randse Afrikaanse Universiteit), 22-46.
- , 2003. Some ethical dimensions to teaching Theology via the Internet. *Journal of Theology for Southern Africa* 115, 43-61.
- Lubetski, E 2000. Online resources for Biblical Studies: a sampling. *Currents in Research: Biblical Studies* 8, 144-146.
- McGrath, A E 1999. *Christian spirituality. An introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Mosco, V 2000. Webs of myth power. Connectivity and the New Computer Technopolis, in Herman, A & Swiss, T (eds). *The World Wide Web and contemporary cultural theory*. New York: Routledge, 37-60.
- Oz, E 1994. *Ethics and the information age*. S.l.: Business and Educational Technologies.

- Papavoine, M & Brinkman, M 2000. Zoeken naar oecumenica en missiologie op het World Wide Web, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 54(3), 221-237.
- Reeves, T C 2002. The future of academic staff: visions of tertiary teaching in the 21st century. In: A Goody, J Herrington, & M Northcote (eds.). *Research and development in higher education, Volume 25, Quality conversations*. Camberra, Australia: Higher Education Research and Development Society of Australasia, 1-9.
- Romm, N 1997. Implications of regarding information as meaningful rather than factual, in Winder, R L, Probert, S K & Beeson, I A (eds.). *Philosophical aspects of information systems*. London: Taylor & Francis, 23-34.
- Sarot, M, Scott, M & Wisse, M 2000. Godsdienstwijsbegeerte op het World Wide Web, *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 54(3), 48-63.
- Shields, R 2000. The ethic of the index and its space-time effects, in Herman, A & Swiss, T (eds.). *The World Wide Web and contemporary cultural theory*. New York: Routledge, 146-160.
- Van Niekerk, A 2001. Tegnologie en sinvolle bestaan. Paper read at the *Technology and Values* conference, Centre for Faith and Scholarship, Potchefstroom University for Christian Higher Education (4 September 2001), 1-15.
- Vergano, D 2002. Ancient writing gets internet update. *USA Today*, 21 May 2002: www.usatoday.com/life/cyber/2002/05/21/cuneiform.htm
- Wertheim, M 2000. *The pearly gates of cyberspace. A history of space from Dante to the Internet* (2nd edition). London: Virago Press.
- Winner, L F 2001. Truth, suitable for framing, *Christianity Today* 45(3), 66.
- Young, J R 2002. Online Education's Drawbacks Include Misunderstood E-Mail Messages, *NADEOSA Information Update* no.3 of 2002 / *Telematics for African Development Consortium July 2002 Information Update* No. 2 (www.saide.org.za)
- Žižek, S 1999. Is it possible to traverse the fantasy in cyberspace? In *The Žižek reader*, edited by E Wright & E Wright, 102-124. Oxford: Blackwell Publishers, 102-124.
- , 2000/01. First person. *Time* (Special Issue, Summer 2000/01), 8.